

METAFORY PAMĚTI

Douwe Draaisma: Metafory paměti, Mladá Fronta, Praha 2003, preložil Ruben Pellar (282 strán).

Kniha „Metafory paměti“ uzrela svetlo sveta pôvodne ako dizertácia holandského pedagóga D. Draaismu „Dějiny paměti“ (1993). Po prepracovaní pre požiadavky knižného vydania vyšla kniha pod názvom „Metafory. Stroj na tvorbu metafor. Dejiny paměti“ Groningen, 1998.

Kniha D. Draaismu sa začína fascináciou nad ľudskou pamäťou a jej schopnosťami, zároveň však i melanchóliou nad tým, že ľudská pamäť neprežíva smrť jednotlivca. Práve tento fakt vede človeka k vytváraniu pamäti umelých ako barličiek pre vzpomienky. Túto cestu sleduje autor vo svojej knihe, a to cez zorný uhol metafor, ktoré sa pre pamäť používali.

Metaforu používame v odborných textoch tam, kde by doslovné vyjadrenie bolo prizložité, nepochopiteľné alebo doslovný popis neexistuje. Ďalším dôležitým prvkom v metafore je schopnosť jej názornosti, čo D. Draaisma označuje ako „Komenského funkciu“ (s. 7). Spojením pojmu a metafory na tento pojem použité (obsahujúci súbor asociácií, ktoré sú vo vzájomnej interakcii) vznikne význam, ktorý neexistuje samostatne ani v jednom ani v druhom. Vďaka týmto prelínaniam môže nové a prekvapivé použitie metafory viesť i k objasneniu nového faktu. Toto je však dvojsečnou zbraňou, lebo ako dobre použitá metafora jednu stránku veci zdôrazní, tento nenápadný filter mnoho ďalších „informácií“ prekryje, ako sme toho svedkami na poli všetkých vedných odborov, v neposlednom rade na poli filozofie či teológie.

V zornom uhle všetkých týchto myšlienok uvedených ako vstupný kľúč ku knihe (1. kapitola) sa začína napínavá cesta, ktorej počiatky predstavujú pre západnú kultúru úzke prepojenie pamäti a písma (2. kapitola). Stretávame sa s Platónom a miestom, ktoré slúži ako *locus classicus* pre metaforu voskovej tabuľky v dialógu Theaitétos, s metaforou pamäti ako voliéry pre vtáky, s Aristotelovým výkladom pamäti i pečatným prsteňom, s Augustínovými myšlienkami z desiatej knihy jeho vyznaní. Prirovnať pamäť ku knihe sa v stredoveku zdalo tak prirodzeným. Úcta k písanému slovu dosahovala svojho vrcholu. Tento stav sa však postupne menil, keď sa z knihy stáva sériový výrobok a nie je viac unikátom. Z knihy, ktorá bola pôvodne symbolom stálosti a istoty sa stala metafora márnosti, ničotnosti, konečnosti. Stretneme sa s chválou starovekej mnemotechniky, ktorá nakoniec vyústila k vytvoreniu umenia známeho ako *ars memoriae*, ktoré svojho vrcholu dosahovalo v období renesancie (Giordana Bruna, Roberta Fludda).

Ďalším dôležitým pozastavením na ceste v metaforách pamäti boli pokusy s fosforeskujúcim kameňom, známym ako „boloňský kameň“ (3. kapitola), objav Johanna Daniela Craffa (1677). Ten sa stal metaforou pre schopnosť mozgu prijímať, uchovávať a vyvolávať svetelné vnemy v pojednaní o vizuálnej pamäti. Roberta Hooka inšpiroval natoľko, že chcel veriť v možnosť prevedenia všetkých pamäťových procesov čisto materiálnou cestou, i keď bol vo vyjadrení tejto myš-

lienky opatrný. „Hooke psal z pozice karteziánského dualizmu a pečlivo dbal o to, aby predstavil jako materiální entitu pouze paměť, nikoli duši.“ (s. 72). „V tomto bodě musel Hooke řešit koncepční problém. Protože jak umístíme neo-prostorovou entitu, jako je duše, ve vztahu k prostorové a materiální paměti?“

V nasledujúcej kapitole (4.) sa stretieme so vše-zmesou pohľadov na pamäť, ako ju predviedlo 19. storočie. Od túžob previesť ľudskú pamäť do kvantifikovateľných štruktúr, ktoré sa zdali byť nepretržitou šnúrou vedenou od 17. stor., až k úplnému odporu k mechanickému prístupu a skúmaniu pamäti v diele romantických spisovateľov či maliarov, u ktorých „vedomí stojí nad pamětí jako slunce nad krajinou“ (s. 84). Táto kapitola v sebe zahŕňa i počiatky výskumu lokalizácie psychických funkcií v mozgu v prácach Galla, Flourensa a Broca. V tomto období je navyše pohľad na pamäť obohatený o významný vynález – Edisonov fonograf, vďaka ktorému sa o mozgu hovorí ako o fonografe nadanom vedomím.

Nasledujúca časť knihy (5. kapitola) sa venuje ďalšiemu významnému vynálezu-fotografii. Metafora fotografie bola lákavá najmä svojou schopnosťou udržiavať trvalé stopy. Fotografia dokázala obrazy uchovať, ale nie ich reprodukovať, čo sa uvádzalo ako najzávažnejší dôvod proti metafore pamäti ako fotografickej dosky.

Po vynájdení fotografie a fonografu žiadna nová technika neokúzlila ľudskú imagináciu tak ako počítač, tvrdí v úvode 6. kapitoly D. Draaisma. Metafora počítača pre ľudskú pamäť opäť vzbudila túžbu ľudské myšlienkové procesy napodobniť strojom. Začal sa objavovať názor, že medzi neurónovými sieťami a počítačom nie je v zásade rozdiel. Avšak snahy o potvrdenie teórie zlyhávali. Počne sa hovoriť o „počítačovom paradoxe“. Najväčšou chybou počítača bola jeho dokonalosť a bezchybnosť. „Počítačová paměť hraje své melodie klávesu po klávese, i když nepochopitelně rychle; lidská paměť hraje celé akordy.“ (s. 173) Metafora počítača bola však prínosná, nielen v novej terminológii, ale mala podľa autora i heuristickú hodnotu na poli koncepčne-filozofickom a teoretickom. Ide o otázku vzťahu medzi telom a duchom (či dušou), „z väčšej časti starý metafyzický problém Descartesov“, ako sa vyjadril M. A. Boden. Rieši sa problematickou analógiou: telo vs. duša – ako stroj vs. program (s. 228). Tiež sa ponúkalo riešenie nekonečného regresu v otázke reprezentácií, skrytých pod názvom „Humeův problém“ (ako ho pokrstil Denett). Hume, ktorý vo svojej teórii poznania používa pojmy „dojem“ a „idea“ – rezignuje na postulovanie vnímajúceho „ja“ a následkom toho bol nútený reprezentácie „nechat myslieť samy seba.“ (s. 168). Denett predpokladal, že problém je s príchodom „Artificial Intelligence“ vyriešený, a to na príklade dátových štruktúr, kde program posúva úlohy subprogramu – s menšou funkciou. Tak by v prípade reprezentácií nadaných vedomím išla škála smerom nadol, kde by posledné z nich boli len „vojskom prostých duší.“ Napriek tomu aj posledný stupeň, ktorý by fungoval len pre prepnutie On/Off, by musel byť vnímajúci – regresia sa preto nekončí.

Pod kapitolou 7 sa dočítame o metafore holografickej pamäti. Holografická fotografia bola objavená v roku 1948 fyzikom Dennisom Gaborom. V roku 1963 holandský fyzik P. van Heerden využil najnovší objav na objasnenie fungovania

vizuálnej pamäti, konkrétne asociačnej pamäti, a v otázke úložnej kapacity mozgu. Avšak anológia s holografiou si veľa priaznivcov nezískala.

V predposlednej (8.) kapitole sa pod pojmom „Kouzelný stav“ skrýva pojednanie o ľudskom mozgu v pohľade behavioristov, kognitivistov, neurológov i psychológov atď. Taktiež je tu pár slov o predpokladanom vývoji v obore.

V záverečnej kapitole (9.) sa pod názvom „homunkulus“ naskytujú najzaujímavejšie momenty celej knihy. Pod týmto termínom sa tu neskrýva dávna najodvážnejšia vízia alchymistov po vytvorení umelého človeka, ale jedná sa o „*situaci, kdy se ve vysvětlení psychologického procesu odvoláváme na týž pochod, který má být vysvětlen... Protože kruh v tomto dovozování může být sledován nekonečně dlouho, hovoříme také o nekonečné regresí.*“ (s. 219) V psychológii má homunkulus vlastnú ikonografiu v podobe malého muža, ktorý sleduje vstupnú zmyslovú informáciu, posúdi ju a tiež je to on, kto jedná. Idea mužička sa už dlho nemení, obklopuje ho len modernejšia technika. Vždy a nanovo však stojí pred nami otázka: Kto si pamätá? Na ňu nadväzujú ďalšie: otázka času, zodpovednosti jedinca v čase, identity, ľudskej slobody... Autor píše: „*V naší intuici je zjevně něco, co se brání myšlence, že by náš mozek mohl pracovat bez dohledu myslícího, soudnosti obdařeného vědomí.*“ (s. 221) Stojíme však znova len pred problémom. „*V psychologii paměti je homunkulus notorickým omylem. Teorie paměti obsahuje homunkula, jakmile předpokládá nějakou kapacitu, která ‚vzpomíná‘, kde se ukládá materiál, nebo kde je materiál rozpoznáván... homunkulus přináší jen další problém, nikoliv řešení.*“ Ak aj musíme postulovať vnímajúce vedomie, problém sa len posunie o stupeň ďalej – pretože vnímajúce vedomie musí mať znova pamäť. Pravdou ostáva, že homunkulus nebol v dejinách pamäti nikdy vymazaný. Stopy ostávajú bez vnímajúceho vedomia slepé a nezvučné. Ani metafory z najmodernejšej techniky v riešení tohoto problému nepokročili.

Avšak ani filozofia sa problému homunkula nevyhla. Keď E. Husserl hovorí o „uzávorkovaní“ psychologického vedomia človeka, toto vedomie musí byť niekým vnímané a je postulované fenomenologické vedomie, kde sa požiadavka samotného Husserla po epoché nedoťahuje do konca. Transcendentálne vedomie je istý druh homunkula. Husserl bol teda „nútený“ svoju epoché obmedziť. Kto však vníma transcendentálne vedomie? A sme na počiatku nekonečnej regresie.

Iná otázka je otázka časovosti vedomia, ďalší z nosných pilierov súčasnej filozofie (Bergson, Husserl). I na túto problematiku sú narážky v našej knihe, i keď len okrajovo. „*Kdyby fyziologie dokázala vysvětlit, jak je to možné, že dojmy se reprodukuji ve vědomí, i pak by zůstalo nevysvětleno, jak je možné, že tato představa je posuzována jako součást minulosti*“ (s. 133).

Kniha D. Draaisma sa dotkne pozoruhodných filozofických otázok a obsahuje množstvo zaujímavých informácií, pre ktoré sa iste opláti po nej siahnuť. Jej súčasťou je aj šesťdesiat historických ilustrácií a prameňov k nim, bohatý poznámkový aparát, menný a vecný register. Úlohu predstaviť dejiny pamäti v metaforách a vplyv metafor na formovanie názoru na pamäť, splnila veľmi dobre.

Ivana Bargárová